

Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri

Mehmet Şimşir

Karmanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KARAMAN

Özet

İslam Tarihinde devlet yönetimi ve yöneticilere yönelik yazılan eserlere verilen isim olan siyasetname türü eserler devletin nasıl yönetileceğini, yönetenlerde bulunması gereken özellikleri ve dikkat etmeleri gereken hususları açıklamayı hedeflemişlerdir. Bu açıdan devlet idaresi ile ilgilenen herkesin dikkatini çekmişlerdir. Kısa sürede birçok örneği ortaya çıkmıştır. Bunlardan biriside üzerinde ilginin en çok yoğunlaştığı Nizamülmülk'ün "Siyerü'l-Mülük"ü olmuştur. Çünkü Nizamülmülk, Cihan Devleti olma noktasında Türk-İslam Tarihinin ilk örneği olan Büyük Selçuklu Devletinin kuruluş esnasında organizasyonu gerçekleştiren en önemli kişidir. Bu nedenle onun ve eserinin en iyi bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Birçok kereler de bu iş yapılmıştır. Ancak eserin en temel bakış açısı ve hemen hemen tüm başlıklarda vurgulan istihbarat yönü özel olarak incelemeye tabii tutulmamıştır. Çalışmamızda eseri bu yönden incelemeye tabi tuttuk.

Anahtar Kelimeler: Nizamülmülk, Siyasetname, İstihbarat, İslam Tarihi

Nizam al-Mulk's Siyasatnama and His Principles and Methods of Intelligence

Abstract

In the history of Islam the the common name of the texts which instruct aspects of rule and behaviour are "Siyasatnama" (aka. Mirror for Princes). This texts aim is to provide advices about rulers, government, administration and the troubles facing the nation. In that respect Siyasatnamas took attention by the politicians and those concerned with politics and many examples of genre has been written in a short time. One of the prominent example of genre is Nizam al-Mulk's "Siyar al-Muluk" (The Lives of the Kings). This text should be examined with scrutiny since the writer Nizamülmülk is the most important political figure and organizer at the establishment of Great Seljuk State. Therefore many academic studies have been carried out. However in this studies "intelligence" side of this text which emphasised generally and also under every chapter has been neglected. In our study we aim to shed light on intelligence side of Siyar al-Muluk.

Key Words: Nizam al-Mulk, Siyasatnama, Intelligence, Islamic History

1. Giriş

1.1. Siyaset Kelimesi ve İslam Tarihi

Çoğunlukla toplumun idaresi için gerekli maslahat ve tutulması gereken yolu ifade etmek üzere kullanılan "siyaset" kelimesi Arapça "s.v.s." kökünden gelmekte olup, kelime olarak toplumun idare edilmesi, devletin işlerini üzerine almak ve yürütmek, idarî sistemi yürütme sanatı, ceza ve cezalandırmak gibi anlamlara gelmektedir (Fîrûzâbâdî, 1997: "s.v.s." maddesi; Âsım Efendi, 1304: II/938-939). Özellikle devlet ve devleti yürüten kimselerin gerek toplum gerekse diğer devletlerle olan ilişkilerde takip edeceği yolu ortaya koymayı hedeflediği için terim olarak; "Dünya ve ahiret huzurunu elde etme yolu, insanları hoşnutsuzluğa sevk etmeden idare için gerekli kuvvet ve malı toplama yol ve yöntemi" olarak tarif edilmiştir (Pakalın, 1983: III/240; Develioğlu, 1986: 1149; Köse, 2009: XXXII/294). Diğer taraftan siyaset kelimesi; "Şahısların hayatında kendisine düstur haline getirdiği davranış şekilleri veya belli bazı olaylarla ilgili olarak aynı ya da benzer tavırları sergilemesi" olarak da günlük yaşamda kullanılabilmektedir.

Hayatî öneme sahip olması nedeni ile her toplum ve devlet için idare sınıfının bu konu hakkında yeterli bilgi ve birikeme sahip olmasına büyük önem atfedilmiştir (İnalçık,

1966: 259-271). Zira devlet ve onu idare etmek üzere seçilen ya da tayin edilen idareciler, bir toplumun güvenliği ve sağlıklı yaşamını temin edip gelişmesi adına tedbirler almak için vardır. İslam Tarihine baktığımızda da gerek Hz. Peygamber döneminde, gerek takip eden dönemlerde idare sınıfına ve bunların takip etmesi gereken yol ve yöntemlere büyük önem verildiğini görmekteyiz. Özellikle Medine'ye hicretten sonra kendi toplumlarını oluşturma imkânı bulan Müslümanlar hemen bu konuya yönelik tedbirler almaya ve belirli bazı organizasyonlar oluşturmaya başlamışlardır¹. Hz. Peygamber hayatta iken kendi toplumunun idaresi ve diğer toplum ve devletlerle olan ilişkilerde azami hassasiyet göstermiş, özel kişilere, özel durumlara göre ayrı uygulamalar sergilemiş, çeşitli görev ve görevliler tayin ederek bu temel ihtiyacı karşılamak için yöntemler belirlemiştir. Onun vefatından sonra da Müslümanların ilk yaptıkları iş, devlet ve toplumun idaresi için halife tayini² ve

¹ Verilen bu önemi görmek üzere bkz.: Şimşir, 2005: s. 265-280.

² Müslümanların Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra, hatta defin işleri bile gerçekleşmeden halife seçimi için girişimde bulunmaları hakkında bkz.: Abdurrazzak, 1972: V/439; İbn Hişam,

idarenin yürütülmesi adına belirli alanlar için belirli şartları taşıyan görevliler atamak olmuştur. Böylesine hassas bir konu için de İslam Hukukunda idarenin tasarrufları ve liyakatine yönelik hükümleri temel kaynakların referansı ile ortaya koyma girişimi başlamıştır. Böylece ilk günden itibaren İslam Siyaset Bilincinin doğması durumu söz konusu olmuştur. İlk dönemlerde hadis ve fıkıh konuları arasında bölümler olarak gördüğümüz bu konu, zamanla ayrı bir saha olarak hüviyet kazanmaya başlamış ve VIII. yüzyılın ortalarından itibaren idare sanatını tüm yönleri ile aktarmayı hedefleyen “siyasetname” türü eserler ortaya çıkmaya başlamıştır.

1.2. Siyasetname ve İslam Tarihindeki Seyri

İslam Tarihinde devlet yönetimi ve yöneticilere yönelik yazılan eserlere verilen isim olan siyasetname, Arapça “siyaset” ve Farsça mektup anlamına gelen “nâme” kelimelerinden mürekkeptir (Levent, 1962: 168-171). Amaç olarak devletin nasıl yönetileceğini, yönetenlerde bulunması gereken özellikleri ve dikkat etmeleri gereken hususları açıklamayı hedeflemişler, el-Ahkâmü’s-Sultaniyye, Nasihatü’l-Mülük, es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye, Tuhfetü’l-Mülük, Enisü’l-Mülük vb. isimlerle adlandırılmışlardır. Bunlar sultanlar için yazılmış olan siyasetnamelere verilen isimler olup vezirler için de yazılanlar olmuş ve onlara da Nasihâtü’l-Vüzerâ, Tuhfetü’l-Vüzerâ, Hadikatü’l-Vüzerâ, Mir’atü’l-Vüzerâ isimleri verilmiştir (Uğur, trz.: 20). Bu tür eserler içeriği açısından siyasî olduğu kadar aynı zamanda ahlakî ve dinî bir hüviyet de taşımışlar (Uğur, trz.: 20; Rosenthal, 1996: 165; İnalçık, 2000: 14), Kur’an ve sünnet temelinden hareketle bahsi geçen konularda nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Öncelikle Kur’an ve Hadis anlatımlarında serpiştirilmiş bilgiler olarak bulunan bu mesele ile ilgili açıklamalar, zamanla fıkıh kitaplarında ayrı birer bâb olarak görülmeye başlanmıştır. Ne var ki temel bilgiler, bu kaynaklarda birer mihenk taşı şeklinde ifade edilse de, teferruata girmemiş olmaları nedeniyle zaman içerisinde pratiğe dönük olarak mevcut dünya mirasından istifadeye yönelme durumu ortaya çıkmıştır. Çok kısa sürede büyük bir coğrafyanın hâkimi olan Müslümanlar genişleyen ve gelişen devlet yönetimi işi için karşılaştıkları eski devlet ve uygarlıklardan istifade etmede bir beis görmeyerek Emevîler döneminden itibaren bu alanda çalışmaya başlamışlar, karşılaştıkları Bâbil, Fars, Mezopotamya ve Grek Medeniyetlerinden istifadeye yönelmişlerdir (Hitti, 1989: I/266-67).

Emevîler döneminde Halid b. Velid’in sanat alanında yaptığı tercüme³ ile başlayan bu girişim Hişam b. Abdülmelik (V. 125-26/743-44) döneminde Mevlâ Ebû’l-Âlâ Sâlim⁴ ve daha sonra Mervan b. Muhammed döneminde Abdulhamid b. Yahya el-Kâtib’in⁵ yaptığı yönetime yönelik

pratik çözümler içeren tercüme ve bu tercümelemlerin etkisiyle oluşan telif eserlerle devam etmiştir.⁶ Abbasîler dönemine gelindiğinde ise özellikle İbn Mukaffâ’nın yaptığı tercüme⁷ ve Beytül-Hikme kurumunun ciddi faaliyetleri sayesinde⁸ artık yönetim sanatına dair Hint medeniyetinden Grek-Yunan Medeniyetine, Fars uygarlığından Mezopotamya uygarlığına kadar birçok kültürün edinimleri İslam idarî sisteminde bir harmoni oluşturmaya başlamıştır.

Yunan filozoflarından (Sokrates, Platon ve Aristoteles vd.) İslam öncesi Arap Krallarının hikâyeleri ve siyasî tecrübelerine, Uzak Doğu Çin kültürüne mensup filozof ve kralların siyasete dair bilgi ve tecrübelerinden İran Kisralarının deneyimleri ve İslamî referanslara kadar konu ile ilgili birçok bilgi sentezlenerek siyasetname türü eserlerin ilk örnekleri ortaya konulmuştur (Adalıoğlu, 2004: 17). Böylece İbn Mukaffâ’dan Maverdî’ye, İbn Teymiye’den Bağdâdî’ye, Farabî’den İbn Haldun’a, İbn Sînâ’dan İbn Rüşş’e, Gazzâlî’den Nizamülmülk’e, İbn Cem’a’dan Muhammed b. Turtuşî’ye ve hatta Yusuf Has Hâcib’e kadar bu alanda eser veren birçok müellif ortaya çıkmıştır. Bunlardan hemen tamamı İslamî referansları temel alsa da, bahsi geçen kültür ve medeniyetlerden ve onlara bağlı ortaya çıkmış filozof ve devlet adamları ile anlatılan hikâye ve mevcut işleyişlerden vareste kalamamışlar, hatta bazen eserlerin büyük çoğunluğunu bu tesir altında oluşturmuşlardır. Siyasetnamelerde bir taraftan ayet ve hadisler varken⁹, diğer taraftan Hudaynâme ve Âyinname gibi eserlerden İran krallarının hayat hikâyeleri (Adalıoğlu, 2004: 17), Hint hikmetleri, Yunan filozoflarının ideal devlet düşünceleri, şair ve sûflilerin özdeyiş şeklindeki sözleri, ibretli darb-ı meseller varlıklarını göstermişlerdir.¹⁰ Dolayısıyla İslamî bir hüviyetle ortaya çıkmış olan bu türün oluşumunda İran, Hint, Sind, Rum, Grek-Yunan, Çin, Türk, Arap kültür ve medeniyetleri başta olmak üzere siyaset alanına dair birçok katkının bulunduğunu görmekteyiz.

2. Nizamülmülk ve Siyasetnamesinin Önemi

2.1. Nizamülmülk: Hayatı ve Önemi

1955: II/637; İbn Sa’d, 1957: II/269; İbn Hanbel, 1313: I/55; Taberi, trz.: I/1820; Adalıoğlu, 2004: 2-3).

³ Halid b. Yezid’in tercüme faaliyetleri için bkz.: İbnü’n-Nedim, 1377: II/581; Ülken, 1935: 109; Fahri, 1992: 12.

⁴ Mevlâ Ebû’l-Âlâ Sâlim’in Kitâb-u fi’s-Siyâseti’l-Âmiyye adlı telif eserinin yanı sıra Aristo’dan yaptığı tercüme için bkz.: Gibb, 1991: 78.

⁵ Abdulhamid b. Yahya el-Kâtib’in yönetimin adaletini tesis, ahlakî ve siyasî yeterlilik konularını içeren eseri için bkz.: Bosworth, 1997: II/984.

⁶ Emevîler döneminde başlayan bu gelişmeler için bkz.: Şeşen, 1986: III/457; Hasan, 1991: II/282; Demirci, 1996: 93; Avcı, 2003: 191; Karlığa, 2004: 218.

⁷ İbn Mukaffâ’nın bu konu ile ilgili durumu için bkz.: el-Cehşiyârî, 1981: 104-107. Ayrıca İbn Mukaffâ’nın birçok farklı alanda olduğu gibi özellikle yönetimle ilgili çok sayıda tercüme ve telif eseri mevcuttur. Bunlar için bkz.: Durmuş, İsmail-Kutluer, İlhan, 2000: XXI/130-137.

⁸ Beytül-Hikme kurumunun önemi ve işlevi hakkında bkz.: Lewis, 2000: 184-185; Ağarı, 2002: 163-186; Gutas, 2003: 60-64; Söylemez, 2003: 103; Karlığa, 2004: 219. Bu konuda müstakil bir çalışma olarak bkz.: Demirci, 1996.

⁹ Örneğin özel olarak incelediğimiz Nizamülmülk’ün Siyasetnamesinde 16 ayet-i kerime, 22 hadis-i şerif kullanılmıştır.

¹⁰ Siyasetnamelerde bu türlerin varlığına dair bazı örnekler için bkz.: Câhız, 1914: 5, 24; Mâverdî, 1988: 65, 78, 79, 163, 169, 171, 183, 251, 256, 375; İbnü’n-Nedim, 1377: II/612, 676, 690; eş-Şeyzerî, 1994: 35; Gazzâlî, 1995: 68, 77, 113, 136, 147; ; İbn Ebû Usaybia, trz.: I/24, 71; et-Turtuşî, 1995: 30, 143, 165, 169, 208, 238, 337, 491, 499, 504, 507; es-Seâlibî, 1997: 199; Ülken, 1935: 171, 181; Kaya, 1981: 227, 232, 233; Rosenthal, 1996: 99, 112; Şeşen, 1983: 15; Demirci, 1996: 55, 108, 111.

Asıl adı Hasan b. Ali b. İshak b. el-Abbas et-Tûsî olan Nizamülmülk,¹¹ aslen Farişî kökenli (Köymen, 2013: XVII) olsa da, Türk İslam Devlet Yönetim tarihini etkileyen en önemli şahsiyetlerinden birisi, yetenekli bir devlet adamı ve üstün kabiliyetli bir siyasetçi olarak karşımıza çıkmaktadır. (İbnü'l-Âdîm, 1989: 36; İbn Hallikan, I/395; Sergey, 2006: 160; Köymen, 2013: XVI-XVIII).

1018 yılında İran'ın doğusunda bulunan Tûs şehrinin Nûkan kasabasında dünyaya gelmiştir. Babasının varlıklı bir kimse olması (dihkân) ve devlet idaresinde görev alması Nizamülmülk'e iyi bir tahsil elde etme imkânını sağlamıştır (İbnü'l-Âdîm, 1989: 40; İbnü'l-Esîr, 1982: X/140; Bosworth, 1997: 69). Küçük yaşta hafızlık başta olmak üzere iyi bir dinî eğitim görmesi (özellikle Şafî mezhebi üzerine), dil, edebiyat ve hitabet sanatı ile ilgili derinlemesine bilgi elde etmesi, büyük dönüşümlerin olduğu bir dönemde¹² yaşaması ve başta Gazneliler olmak üzere daha sonra Selçuklularda devlet idaresinde bulunması, bilgi ve deneyiminin artması konusunda etkili olmuştur. (İbnü'l-Âdîm, 1989: 40; Köymen, 1977: 9-16; Kafesoğlu, 1997: IX/329-333; Özeydın, 2007: XXXIII/194).

Nizamülmülk'ün yıldızının parladığı asıl dönem ise Çağrı Bey'in kendisine "Bir baba gibi sahip çık" (İbnü'l-Esîr, 1982: X/140) diyerek teslim ettiği Alparslan'ın yanında ve özellikle onun tahta geçiş sürecinde oynadığı önemli rol ile olmuş, akabinde vezir Âmidü'l-Mülk Kundûrî'ye karşı tercih edilmesi ve vezir yapılması ile de en önemli şahıs¹³ haline gelmiştir. (el-Hüseynî, 1999: 17; İbnü'l-Esîr, 1982: X/20-22; Ravendî, 1957: 106-114; Subkî, 1964: III/136). Atabeyi olarak işe başlayıp daha sonra veziri olduğu Sultan Alparslan'ın bir suikast sonucu ani ölümünün ardından Nizamülmülk'ün ehemmiyeti azalmamış aksine bu kez yine Atabeyi olduğu (İbnü'l-Cevzî, 1359: VIII/278; İbnü'l-Esîr, 1982: X/27; Sergey, 2006: 161) Selçuklu Sultanları'nın en azametlilerinden birisi olacak olan Sultan Melikşah'ın tahta geçmesinde Kavurd'a karşı verilen mücadelede oynadığı rol ile devlet erkânındaki yerini âdeta perçinlemiş, toplamda yaklaşık otuz yıl devam eden vezirlik görevini bu büyük sultan devrinde de sürdürmüştür (Kafesoğlu, 1997: IX/330; Sergey, 2006: 159; Özeydın, 2007: XXXIII/194-195; Köymen, 2013: XVI-XVII).

Uzun süren devlet hizmeti esnasında bir taraftan saltanat mücadelelerinde faal olarak yer alması, devlet sistemi ve kurumları alanında çeşitli yenilikler ve ıslahatlar yapıp yeni bir düzen ortaya koyması (İbnü'l-Âdîm, 1989: 40-41), diğer taraftan Hz. Ali dönemi ile başlayan ve gün geçtikçe İslam toplumlarında ciddi bir ayırımı neden olan Sünnî-Şîî çekişmesinde Sünnî inanç ve idarî hâkimiyeti konusunda verdiği başarılı mücadele onu

ölümsüzleştirmiştir.¹⁴ Özellikle dönemindeki Bâtınî, Râfîzî, Şîî inanışlara karşı verdiği siyasî ve askerî mücadelenin yanında eğitim yolu ile de tüm halka Sünnî inanışın kabullendirilmesi ve bilinçlendirilmesi için Alparslan döneminde kurulmuş olan medrese sistemini daha da geliştirip yaygınlaştırmış,¹⁵ kendisinden sonraki tüm sistemleri de etkileyen bir hale getirmiş¹⁶, bu da onu unutulmazlar arasına sokmuştur (Kafesoğlu, 1997: IX/333). Yine onu unutulmaz yapan hususlardan birisi olarak şu husus zikredilebilir: Alparslan ve Melikşah dönemlerinde Selçuklu idarî sisteminin nihaî yapısı şekillenmişti¹⁷ ki bu konuda her iki dönemin veziri olarak Nizamülmülk'ün bu işe katkısı çok büyük olmuş, hatta bu etkisi sadece Selçuklu Devleti ile sınırlı kalmamış Abbasî Hilafeti üzerinde bile tesirlere yol açmıştır.¹⁸ Abbasî Halifesi Kâim bi Emrillah tarafından çeşitli unvanlarla taltif edilmiş olması da bu tesirin delili başka bir husustur.¹⁹

2.2.Nizamülmülk'ün Eseri (Siyerü'l-Mülûk), Önemi ve Kaynakları

Şahsı hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Nizamülmülk, bu özellikleri sebebiyle yaşadığı dönemin idarî, siyasî, sosyal ve kültürel hayatına damga vurmuş, büyük bilgi, birikim ve tecrübeye sahip, çok fazla övgülere mazhar olmuş bir kimsedir.²⁰

Eski dönem İran kültürü ve devlet yönetimi ile ilgili derinlemesine bilgi sahibi olması, otuz yılı aşkın fiili olarak bürokratik yapılanma içerisinde bulunması, problemlere nüfuz kabiliyeti ve ıslahatçı yapısı onu önemli bir konuma getirmiştir. Dolayısıyla devlet yönetimine dair önemli başlıklarda oluşturmuş olduğu eserinde zikrettiği kaideleri, bunların daha iyi anlaşılmasına yönelik önceki devlet, kültür ve medeniyetlerdeki örnek uygulamaları bol bol zikrediyor olması onun siyasetnamesinin değerini bir kat daha artırmaktadır.²¹ Türk medeniyeti ve müesseseleri tarihi, teşkilât tarihi, devletler hukuku gibi alanlarda zengin bilgiler

¹¹ Hasan b. Ali b. İshak olan ismi, 1064 yılında kendisine Abbasî Halifesi Kâim bi Emrillah tarafından Nizamülmülk ve Kıvâmü'd-Devle ve 'd-Dîn lakabının verilmesi ile unutulmuş, artık hep bu lakap ile anılır olmuştur. Konu ile ilgili olarak bkz.: Çelebi, 1976: 367; İbnü'l-Âdîm, 1989: 36; Özeydın, 2007: XXXIII/194; Köymen, 2013: XVII.

¹² Bu dönemin ehemmiyeti hakkında geniş bilgi için bkz.: Köymen, 1977: 9-16; Ayrıca şunlara da bakılabilir: Kafesoğlu, (1972); (1973), (1997); Özeydın, 2007: XXXIII/194-196.

¹³ el-Bundarı, Nizamülmülk'ün bu andan itibaren elde ettiği durumu şu şekilde izah etmektedir; "Kalemi yürümüş, nefsi istekleri yerine gelmiş, sancağı yükselmiş, kılıcı kesmiş, siyaseti dal budak salmıştır" bkz.: el-Bundarı, 1999: 30.

¹⁴ Dönemindeki bu iç ve dış tehditlerin büyüklüğü, sunnî-şîî vd. çekişmeleri için bkz.: Makrızî, 1997: II/342; İbn Tağrıberdî, 1992: V/58 vd.; Ebü'l-Ferec, 1987: I/306 vd.; İbnü'l-Esîr, 1982: X/609 vd.; İbn Kesîr, 1990: XII/73 vd.; Suyûtî, 1952: 417 vd.; Ravendî, 1957: I/153 vd.; İbnü'l-Cevzî, 1359: IX/12; Barthold, 1977: 37; Cahen, 1990: 178; Lewis, 1997: V/2/1123.

¹⁵ Askerî mücadelelerin yanı sıra eğitim yoluyla da bu mücadeleye devam edebilmek için Alparslan zamanında kurulan ve Nizamülmülk tarafından geliştirilen medrese ve sistemiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz.: İbnü'l-Cevzî, 1359: XIII/238; Zehebi, 1985, II/234; İbn Hallikân 1977: III/218; et-Turtuşî, 1995: 346; Çubukçu, 1972: 73; Köymen, 1983: 372; Çelebi, 1976: 114; Mazahari, 1964: XII/122; Cahen, 1990: 178.

¹⁶ Nizamiye Medreselerinin kendisinden sonraki dönemlere yaptığı etki konusunda bkz.: Nasr, 1991: 70; Turan, 1980: 332.

¹⁷ Devlet sistemi hakkındaki mevcut yeni durum ve gelişmeler için bkz.: İbnü'l-Esîr, 1982: X/20-23; Bundarı, 1999: 29-30; Ravendî, 1957: 118; İbnü'l-Âdîm, 1989: 40-41.

¹⁸ Bu tesir için bkz.; İbnü'l-Cevzî, 1359: VIII/249; el-Bundarı, s. 34-36; Sergey, 2006: 136).

¹⁹ Abbasî Halifesi tarafından kendisine verilen unvanlarla ilgili olarak 11. dipnota bakınız.

²⁰ Kendisi hakkında yapılan övgülere örnek olması açısından bkz.: Kafesoğlu, 1997: IX/332-333; Safedî, 2000: IX/68.

²¹ Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi'nin değeri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Kafesoğlu, 1955: XII/231-256; 1997: IX/332-333; Nizamülmülk, 2013: XIII-XXI.

sunması, İslâm dünyasının o yüzyılda ulaştığı aşamayı anlama noktasında da önemli olmuştur (Menekşe, 2005: 198-199). Bu nedenle kaleme aldığı eser oldukça dikkat çekmiş, başta kendi döneminin idarecileri olmak üzere kendinden sonraki konu ile ilgili gerek ilim âleminin gerek devlet ricalinin hemen hemen tamamı eserden etkilenmiş ve istifade etmiştir (Uğur, 1990: 16). Bu noktada onun eserinin bir Türk Devlet Telakkisi oluşturduğunu söyleyenler de olmuştur (Cahen, 1990: 236).

Nizamülmülk'ün eserinin değerini artıran önemli hususlardan birisi de, sadece Büyük Selçuklu devletinin siyasî, idarî ve sosyal hayatı hakkında değil, aynı zamanda döneminin önemli yapıları olan Karahanlı, Saffâri, Büveyhî, Gazneli, Samanoğulları Devletleri ve özellikle Abbâsî Hilafetinin iş ve işleyişleri ile siyasî, idarî ve sosyal hayata dönük tüm alanlarda birinci el kaynak olarak çok değerli bilgiler sunuyor olmasıdır. Ayrıca hemen hemen tüm bu bölgedeki Ortaçağ'a ait yapılacak tespitlerde kullanılacak çeşitli inançlar ve özellikleri, fikrî akımlar, saray, ordu, iktisadî teşkilâtlar ve işleyişleri, halkların durumları ve toplumdaki tüm bu yapıların birbirleri ile münasebetleri hakkında oldukça zengin bir koleksiyonu gözler önüne sermektedir (Kafesoğlu, 1955: XII/231-232).

Bu başlık altında eseri ne zaman ve niçin kaleme aldığından kısaca bahsetmekte de fayda vardır. Büyük Selçuklu Devleti idarî yapılanmasında Sultan Melikşah ve Nizamülmülk hayatların son demlerinde bazı fitne guruplarının²² neden olduğu ayrılık bir tarafa bırakılırsa ayrılmaz bir bütün oluşturmuşlar²³ ve bu dönemin Azamet Dönemi, Selçuklu Hanedanlığının Baharı olarak anılmasına zemin hazırlamışlardır.²⁴ Dolayısıyla Sultan Melikşah'ın kendisine en çok güvendiği ve görüşlerine çok fazla değer verdiği bir kimse olarak karşımıza çıkan vezir Nizamülmülk'e bu bilgi birikiminden daha fazla faydalanmak ve belki de kendisinden sonrakilere de bu önemli hazinenin aktarılmasını sağlamak için ondan bir eser kaleme almasını istemiştir. Ancak her ikisinin de hayatlarının sonlarına doğru gerçekleşen bu hâdise esnasında daha önce de bahsettiğimiz gibi iktidar hırsı ile yanıp tutuşan ve fakat Nizamülmülk'ün girişimleri ile hedefine bir türlü ulaşamayan Melikşah'ın eşi Terken Hatun başta olmak üzere birçok kesiminin bu ikilinin arasını açma çabaları (Kafesoğlu, 1997: IX/333; Özeydın, 2007: XXXIII/194-195) neticesinde Sultan bu yazma işini sadece vezire vermemiş, bir yarışma düzenleyerek tüm devlet önde gelenlerine ilanda bulunmuştur. Özellikle o gün için devlet işleyişinde önemli konuma sahip Tâcü'l-Mülk, Ebü'l-Ganâim ve Mecdü'l-Mülk'ün de aralarında bulunduğu üst

düzyer devlet görevlilerine bu yönde bir çalışma yapmalarını söylemiştir. Sultan verdiği emirde eserin çerçevesini çizmiş ve konusunu şu şekilde belirtmiştir:

“Her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz ve zamanımızda iyi olan ile olmayanın ne olduğunu, divan ve bargâhımızda o şartları yerine getirmeyenlere veya bizden gizlenmiş olana, bizden önceki padişahların şartlarını yerine getirdikleri bizim tedbir almadığımız hangi meşguliyetler bulunduğuna bakınız. Selçuklu Sultanları ve başkaları devrinde geçmiş meliklerin her ne kanun ve adetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, açık bir şekilde yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde düşünelim; bundan sonra din ve dünya işlerimizin düzgün yürümesi için emir verelim; gerçekleştirilmesi gerekeni gerçekleştirelim ve her meşguliyet şartı kendi prensibine göre yürüsün....” (Nizamülmülk, 2013: XIX-XX, 1).

Ancak Nizamülmülk eserini tamamlayıp sunduğunda Sultan diğer eserler arasından onun eserini beğenmiştir (Özeydın, 2007: XXXIII/195; Nizamülmülk, 2013: XX). Bugün orijinal nüshalar dâhil birçok tab'ı mevcuttur. İlk olarak Fransız Schefer tarafından 1981'de yayımlanmış, daha sonra Türkçe, Farsça, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça, İngilizce olmak üzere birçok defa tercüme yapılmıştır.²⁵

Nizamülmülk “Siyerü'l-Mülük” ya da “Nasihatü'l-Mülük” diye anılan bu eserinde işlediği konuları kendi ifadeleri ile şu şekilde izah etmektedir:

“Bendeleri Hasan, bilmiş, görmüş, zamanda tecrübe etmiş üstatlarından öğrendiklerini hizmet olsun diye izah etti; bu kitabı 50/51 fasıl halinde ortaya koydu; bu fasılları ihtiva ettiği mana ile isimlendirdi. Her bir kimsenin kitabı okurken canı sıkılmaması, ruh haline daha yakın olması için her yerde ve her fasılda hadisleri, Kur'an ayetleri, zamanın büyüklerinin söyledikleri sözleri, anlattıkları hikâyeleri ve yorumlarını açık bir dille naklettim. Bu kitapta birçok faydalı şeyler vardır; okudukları ve tatbik edildikleri zaman, her iki dünyanın sevabının ne dereceye kadar elde edileceği malum olacaktır.” (Nizamülmülk, 1998: 26; 2013: 1-2).

Gerek bu açıklamalarından, gerek “Siyasetname ve İslam Tarihindeki Seyri” başlığımızdaki serdetmiş olduğumuz bilgilerden anlaşılacağı üzere devlet idaresi ve işleyiş ile toplumsal yapı ve ilişkiler konularında tavsiye ve tespitlerde bulunurken Nizamülmülk de başta İslamî referanslar olmak kaydıyla Yunan, İran, Arap, Türk ve Uzak Doğu Kültür ve Medeniyetinin temel kaynakları ve meşhur söz, hikâye ve anlatımlarını kullanarak eserini oluşturmuştur. Yani onun bu eserinde çok geniş bir kültür-medeniyet ve idarî tecrübe birikiminden istifade ettiğini söyleyebiliriz.

Nizamülmülk, 479/1086 tarihinde başladığı eserini önce 39 fasıl olarak yazmışken daha sonra ihtiyaç üzere ilâve ettiği fasıllarla 51 fasıl olarak 485/1092 yılında ölümünden hemen önce tamamlamış ve müsveddelerini Sultan'ın şahsi yazılarını yazan hattatı Muhammed Mağribî'ye teslim etmiş, o da Sultan'a arz etmiştir (Kafesoğlu, 1955: XII/236-237; Barthold, 1977: 27). Büyük Vezir eserinde on altı ayet-i kerimenin yanında bazı peygamberlere ait dört, Hz. Muhammed'in sözlerine ait yirmi iki, Hülâfâ-i Râşidîn'e ait yedi, Emevîler'e ait üç, Abbâsîler'e ait dokuz, Safarîler'e ait

²² Bu guruplar ve Nizamülmülk aleyhine faaliyetleri hakkında toplu bilgi için bkz.: Şahin, 2013: 226-233.

²³ Konu ile ilgili bu yöndeki tespitler için bkz.: el-Bundarî, 1999: 49-50; Cahen, 1990: 236; Sergey, 2006: 156, 159-160.

²⁴ Sultan Melikşah, vezir Nizamülmülk'ün katkıları ile Sultan olmasından kısa süre sonra devleti geniş sınırlara ulaştırmıştır: Sergey, 2006: 148. Melikşah'ın kendisi de kısa sürede elde ettiği bu başarıyı babası Alparslan'ın kabrini ziyaretinde şu şekilde izah etmiştir: “*Ey Atam Alparslan! İşte sana müjde, daha dün çocuk olarak bırakmış olduğun oğlun dünyayı baştan başa fethetmiştir.*” rivayet için bkz.: Ebü'l-Ferec, 1987: I/333; Urfalı Mateos, 2000: 172. Ayrıca kendisine “*Doğu ve Batının Hükümdarı*” lakabı verilerek döneminin büyüklüğü ortaya konulmuştur, bkz.: Ebü'l-Ferec, 1987: I/334; el-Bundarî, 1999: 81-82; Kafesoğlu, 1953: 86-89; Ayrıca onun dönemi “*Selçuklu Hanedanlığının Baharı*” olarak anılmasına dair bkz.: Ravendî, 1960: 126; Sergey, 2006: 147-148.

²⁵ İlk nüshaları, diğer tab'ları, neşrleri, tercüme ve bunlar hakkındaki tartışmalar için bkz.: Kafesoğlu, 1955: XII/232-255; 1997: IX/332; Özeydın, 2007: XXXIII/196; Nizamülmülk, 1998: 5-8.

bir, Samanîler'e ait iki, Büveyhîler'e ait iki, Eski Yunan'a ait bir, Sâsânîler'e ait üç, Gaznelîler'e ait on üç, dinî karakterli ayaklanmalara ait on bir, Büyük Selçuklular'a ait altı ve devri tayin olunamayan üç adet hikâye ile eski Yunan'dan iki, Sâsânîler'den üç, Hulefâ-i Râşidîn'den iki, Abbasîler'den bir, devri belli olmayan altı adet hikmet ve nasihate yer vermiştir (Şahin, 2013: 242). Fasılların başlıkları genel olarak eserin içeriği hakkında bilgi vermektedir. Bir sonraki başlıkta işleyeceğimiz konu ile de ilgili olarak şimdi fasılların hepsinin başlıklarını zikretmeyi uygun gördük. Zira sadece bu başlıklar bile okunsa Nizamülmülk'ün devletin emniyet içerisinde olması, toplumun huzuru ve her ikisinin sağlıklı bir şekilde devamı için ilk olarak iyi bir istihbarat yapılanmasından işe başlanması gerektiği düşüncesinde olduğunu anlayabiliriz. Bu nazarla fasıllara ve bu fasıllar içerisinde işlediği konulara baktığımızda hemen hemen tamamının istihbaratın önemi, işleyişi, görevlileri ve yöntemleri ile alakalı olduğu görülecektir:

1. Fasil: Zamanın Dönüşü Ahvali, İşlerin Sonu, İnsanların Salâhi ve Sultan'ın Medhi'ne Dair.
2. Fasil: Sultan'ın ve Emirlerin Allah Teâlâ'nın Nimetini Tanıması Hakkında.
3. Fasil: Sultan'ın, Zamanındaki Zulümleri Yok Edip Adaletine ve İyi Hayat Sürmesine Dair.
4. Fasil: Âmiller, Vezir ve Kölelerin Durumunun Devamlı Soruşturulmasına Dair.
5. Fasil: İktâ Sahiplerine ve Onların Halka Nasıl Muamele Ettiklerinin Tetkikine Dair.
6. Fasil: Kadı, Hatip ve Muhtesib (güvenlik memurları)'in Ehemmiyetine Dair.
7. Fasil: Âmil'in, Kadı'nın, Şahne'nin ve Reis'in Durumunu Soruşturmaya ve Cezalandırılma Sebeplerine Dair.
8. Fasil: Din, Şeriat ve Emanet İşlerini Sormaya ve Bilgi Almaya Dair.
9. Fasil: Dergâh ve Devlet Müşriflerine, Onların Zamanına ve Maaşlarına Dair.
10. Fasil: İstihbarat Sahiplerine, Gizli Habercilere ve Memleket İşlerinde Tedbir Almaya Dair.
11. Fasil: Sultan'ın Huzurunda (Dergâh'ta) Yazılan Fermanlara ve Emirlerle Uyulmasına Dair.
12. Fasil: Mühim İşler İçin Dergâh'tan Sultan'a Gulâm Gönderilmesine Dair.
13. Fasil: Casuslar Gönderilmesine, Mülkün İyiliği ve Raiyyet İşleri için Tedbirler Alınmasına Dair.
14. Fasil: Devlet İşlerinin Devamı için Ulaklar ve Postacılar Gönderilmesine Dair.
15. Fasil: Elçilerin Sarhoşluk ve Normal Hallerinde İhtiyatlı Davranmalarına Dair.
16. Fasil: Vekil-i Hâss ve Dergâh'ında İşini Parlak Bir Şekilde Yapmasına Dair.
17. Fasil: Sultan'ın Nedimlerine, Yakınlarına ve Onların İşlerinin Nasıl Yapılacağına Dair.
18. Fasil: Sultan'ın memleket İşleri için Âlimlerle Meşveret Yapmasına Dair.
19. Fasil: Müfretler²⁶, Memleketin Selâmeti için Bunların Maişet ve İşlerinin Düzenlenmesine Dair.

20. Fasil: Murassâ Silahlar İmal Edilmesi ve Bu İşlerin Düzenlenmesine Dair.
21. Fasil: Elçilerin Gönderilmesi ve İşlerinin Düzenlenmesine Dair.
22. Fasil: Konaklama Yerlerinde, Menzillerde Ot Hazır Bulundurulmasına Dair.
23. Fasil: Sultan'ın Bütün Askerlerinin Mallarını Belirlemesinin Gereğine Dair.
24. Fasil: Her Soydan ve Kavimden Ordu Teşkil Edilmesine Dair.
25. Fasil: Rehin Almaya ve Yüce Dergâh'ta İkâmet Ettirilmesine Dair.
26. Fasil: Türkmenler'in Türk Gulâmları Gibi Hizmete Alınmasına Dair.
27. Fasil: Kölelerin Hizmet Vaktinde Yığılmamasına ve İşlerin Düzenlenmesine Dair.
28. Fasil: Hâs Adamlara ve Avâm'a Bâr Verilmesinin Düzenlenmesi ve Bilinmesine Dair.
29. Fasil: Halkın (Avâm) ve İleri Gelenlerin (Havâs) Ziyaretine Müsaade Etmeye Dair.
30. Fasil: Şarap Meclisinin Düzenlenmesi ve Şartlarının Yerine Getirilmesine Dair.
31. Fasil: Sultan'ın Huzurunda Kulların ve Hizmetkârların Duracakları Yere Dair.
32. Fasil: Ordunun İhtiyaçları, İstekleri ve Ordugâh Hizmetlerine Dair.
33. Fasil: Teçhizatın Silahların, Ceng ve Sefer Âletlerinin Hazırlanmasına Dair.
34. Fasil: Hata Yaptıkları Zaman Devlet İleri Gelenlerinin Cezalandırılmasına Dair.
35. Fasil: Saray Muhafızları, Bekçiler ve Nöbetçilerinin İşlerine Dair.
36. Fasil: Çalışan Kulların ve Hizmetkârların Haklarının Korumana Dair.
37. Fasil: Sultan'ın İyi Ziyafet Vermesi Sofrasının Hazırlanmasına Dair.
38. Fasil: İktâ' Sahipleri ve Halkın Hareketleri Hakkında İhtiyat Tedbirlerinin Alınmasına Dair.
39. Fasil: Ülke ve Sultanlık Görevlerinde Düşünerek Karar Vermeye (Acele Etmemeye) Dair.
40. Fasil: Emir-i Hares (Ceza İnfaz Emiri), Çubdârlar (Değnekçi) ve Ceza Aletlerine Dair.
41. Fasil: Sultan'ın Allah'ın Kullarına İşlerinde Bağışta Bulunmasına Dair.
42. Fasil: İki Memuriyetin Bir Kişiye Emredilmemesine, İşsizlere Memuriyet Verilmesine, Mahrum Bırakılmamasına, Memuriyetin Temiz Dinli, Lâyık Kimseye Verilmesine; Kötü Mezhepli ve Kötü İnanışlıya Meşguliyet ve Memuriyet Verilmemesine, Onların Dergâh'tan Uzak Tutulmasına Dair.
43. Fasil: Tesettür Ehline, Ordu Kumandanlarının Sırasının Korunmasına ve Sanatkârlara Dair.
44. Fasil: Ülkenin ve Dinin Düşmanı Olan Hariciler'in ve Kötü Mezheplilerin Durumlarının Gösterilmesine Dair.
45. Fasil: Mazdek'in Ayaklanmasına, Mezhebine ve Âdil Nuşirevan Tarafından Öldürülmesine Dair.
46. Fasil: Ateşperest Sinbad'ın Ortaya Çıkışı ve Hürreme-Dinlerin Ortaya Çıkmasına Dair.
47. Fasil: Karmatî ve Bâtınîler'in Kûhistan'da, Irak'da, Şam'da, Hûzistan'da Bahreyn'de, Lahsa'da, Mağrib'da ve Horasan'da Ortaya Çıkmasına ve Fesatlarına Dair.
48. Fasil: İsfahan Bölgesindeki İsyanlara ve Babek'in Azerbeycan'da İsyanının Nasıl Olduğuna Dair.

²⁶ Fizikî yapıları ve yiğitlikleri itibari ile seçkin, iyi giyim kuşam ve güzelliğe sahip, seferde ve hazarda sürekli Sultan'ın yanında bulunan, yüz tanesi Horasan'lı, yüz tanesi Deylem'li olmak üzere özel silahlar kuşanmış, muhafızlık görevini yerine getiren dolgun ücrete sahip askeri bir birliktir.

49. Fası: Hazinenin Korunmasına ve Düzeninin ve Prensibinin Bilinmesine Dair.

50. Fası: Zulme Uğrayanlara Cevap Verilmesine, İşlerinin Görülmesine, Sayılarının Azaltılmasına ve Onlara Adalet Dağıtılmasına Dair.

51. Fası: Vilayetlerin Hesaplarının Tutulması ve Nizama Konulmasına Dair.²⁷

3. Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlkeleri

Yukarıda zikrettiğimiz başlıklardan anlaşılacağı üzere Nizamülmülk, gerek şahsi kabiliyetleri gerek devlet işlerinde elde ettiği konum ve yürürlüğe koyduğu iş ve işleyişler nedeni ile tüm dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu yüzden hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki dönemlerde hep ilgi odağı olmuştur. Geldiğimiz yüzyılda da bu ilgiden nasibini almış ve bir taraftan şahsi diğer taraftan eserleri üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların hemen hemen tamamı gözden geçirildiğinde, onun hayatında her şeyden daha fazla öne çıkarmış olduğu istihbaratçılık yönü üzerine özel bir çalışma ya da bu yönünü vurgulayan bir bakış açısı ile tanıtılmasına dair bir çalışma bulunmadığı görülmektedir.

Bu durum, onun şahsi hayatı ve devlet organizasyonu konusundaki başarısının asıl temelini tespit etme hususunda ciddi bir eksikliklerdir. Oysa en önemli eseri olarak karşımıza çıkan ve bilgi birikimini sunduğu, olaylara bakış açısını sergilediği ve başarısının sırlarını gizlemiş olduğu “Siyerü'l-Mülük”e baktığımızda şu husus mutlaka görülmelidir; Nizamülmülk bu eserinde serdettiği hemen hemen tüm fasıllarda, bu fasılları anlatırken aktardığı olay ve hikâyelerde, yapılması gereken ilkeler olarak sunduğu metotlarda veya sakınılması gereken davranışlar olarak zikrettiği konularda hep istihbarat faaliyetini öne çıkarmıştır. Yani denilebilir ki; O'na göre devletin güvenliği ve sağlıklı bir şekilde işleyişi, Sultan'ın konumunun sağlamlığı, toplumun huzur ve refahı, gerek içerdeki işlerde gerek dış ilişkiler hususunda güçlü, hızlı ve doğru bir istihbarat sisteminin varlığına bağlıdır. Eseri bu bakış açısı ile incelendiğinde tüm başlıklarda ve altındaki satırlarında bunu görebilmek mümkündür. Bu nedenle biz bu başlık altında eserinde bahsettiği istihbarat ile ilgili yaklaşımını, ilkelerini, bu iş için bulunması gerektiğini söylediği araç, mekân ve görevlileri ile istihbarata yönelik çalıştırılmasını istediği yöntemlerini ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Nizamülmülk ve İstihbaratın Önemi

Bir devletin ya da her hangi bir kuruluşun güvenliği ile ilgili alanda devlet ya da özel kişiler tarafından toplanan başka bir devlete, hükümete, siyasal bir gruba, partiye, askeriye ve her hangi bir harekete ait olduğuna inanılan bilginin toplanması, analizi, üretimi, bilgi yaymak ve bilginin kullanımını (Çınar, 1997: 105) olarak tanımlanan istihbarat kelimesi Arapça “İstif'al” babındadır ve “h-b-r” kökünden gelmektedir. Kelimenin kök anlamı “sözle ya da yazıyla bildirilen şey” olup bu bab'a sokulduğunda haber alma ve ulaştırma işlemi ve isteği için kullanılır (Heyet, 1972: I/215). Bu ise insan için temel bir ihtiyaçken, toplum ve devletler için vazgeçilemez bir güvenlik aracı olduğunu bize göstermektedir. Bir devletin varlığı, baştaki Sultan'ın

iktidarının devamı ile toplumun huzur ve refah içerisinde yaşayabilmesi için ihtiyaç duyulan en önemli husus; ciddi, güvenilir ve hızlı bir istihbarat ağıdır.²⁸ Çünkü gerek kendi devlet ve toplumu içerisindeki, gerekse civar devlet ve toplumlardaki gelişmeler bunları yakından ilgilendirmektedir. Zira bu görüşümüzü istihbarat ile ilgili şu tanım gayet iyi açıklamaktadır: “Devletlerin faaliyetlerini içte ve dışta dikkatlice izleyen keskin bir göz, millî menfaatlere karşı oluşabilecek en küçük çatlakları duyabilecek hassas bir kulak, daima toplumun nabzını tutan ve yoklayan yetenekli bir el, nihayetinde de geçmişten ve bugünden hareketle geleceğin müreffeh düzenini hazırlayan kıvrak bir zekâdır” (Karabekir, 1999: 28-29). Bu nedenle tarih içerisinde uzunca bir süre ayakta kalabilen iktidarların ancak bu konuya en çok ehemmiyeti verenlerin olduğu görülmektedir. Dünyanın askerî ilkeler konusunda en eski yapıtı olarak bilinen Sun Tzu'nun “Harp Sanatı” adlı eserinde istihbaratın vazgeçilemez bir husus olduğu vurgulamaktadır. O, “Akıllı bir hükümdarın veya komutanın düşmanını yenerek topraklarını işgal ve sıradan kişilerin elde edemeyeceğini elde etmesini mümkün kılan unsur, düşman hakkında daha önceden bilgi sahibi olmasıdır. Bu bilgileri de ancak casuslar vasıtası ile elde edebilir...” (Tzuu, 1986: 73) diyerek durumun önemini ortaya koymuştur.

Kuşkusuz Nizamülmülk de konunun ehemmiyetini çok iyi tespit etmiştir. Eserinin hemen hemen her sayfasında bu konuyu işlediğini söylemek herhalde abartı olmaz. O, aynı zamanda hükümdarın devlet idaresinde gaflete düşmeyip, gerekli tedbirleri alabilmek için sürekli bir soruşturma içinde bulunulması gerektiğini sıklıkla gündeme getirmektedir.²⁹ Yine O, “hükümdarın, ulaşılması gerekli her noktada habercilerinin bulunması” ve “olup bitenler hakkında anında haberinin olması” gerektiğini söylemiştir (Nizamülmülk, 2013: 45). Hatta 500 fersah uzaklıkta haksızlıkla bir tavuğun ya da bir torba samanın telef edilmesi durumunda dahi gerekli tedbirin hükümdar tarafından alınması, failerin anında cezalandırılmasına vurgu yapmaktadır. (Nizamülmülk, 2013: 46). Böylece elde edilecek faydanın, aslında sadece bir zararın önüne geçmek değil, verilen bu imajla karşı harekette bulunabilecek herkesin önünü kesmek olduğunu kastetmektedir. Konu ile ilgili gerekli ehemmiyeti veren hükümdarlardan (Behram-ı Gur, Nüşirevân, Abdümelik b. Süleyman, Amr b. Leys, Sultan Mahmud, Halife Me'mun vd.) birçok örnekler vermiştir. Örneğin Sultan Mahmud bu konuda en çok takdir ettiği kişilerden birisi olmuştur. Onunla ilgili olarak; “Sultan Mahmud her yere sahib-i haberler ve münhiler memur etmişti. Eğer bir kimse birinden bir tavuk çalsaydı, onun haberi olurdu ve onu araştırırdı” (Nizamülmülk, 2013: 51) diyerek onu övmüştür. Örnek olarak zikredilebilecek bir şahısta eserinin birçok yerinde kendisinden sitayişle bahsettiği Nüşirevân'dır. Detaylarına burada girmenin mümkün olmadığını Nüşirevân ile Mazdek arasında geçen hâdislerde, önceleri Mazdek'in ama nihayetinde Nüşirevân'ın zaferiyle sonuçlanan olaylarda işin hassas kısmının, yani başarının temel nedeninin iyi bir istihbaratla mümkün olduğunu, olayları bu çerçevede nakletmeyi tercih ettiğini görmekteyiz.³⁰

²⁸ Konu hakkında geniş açıklama için bkz.: Şimşir, 2011: 61-63; Her devlet için önemi konusunda da bkz.: Hiçyılmaz, 1996: 1.

²⁹ Nizamülmülk, 2013: 10, 11, 16, 17, 23, 26, 29, 33, 43, 44, 45, 46, 51, 53, 63, 66, 67, 72, 93, 101, 129, 158.

³⁰ Olayın genişçe anlatımı için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 139-154.

²⁷ Fası Başlıklarının karşılaştırılması için bkz.: Nizamülmülk, 1998: 9-12; 2013: 2-6.

Diğer taraftan konuyu çeşitli gerekçelerle önemsemeyenleri ise eleştirmiştir. Hatta öyle ki vezirliğini yaptığı ve birçok özelliği ile çok kez kendisine övgülerde bulunduğu Alparslan'ı bile eserinde yermiştir. "Hükümdarlar hep bu meseleyi muhafaza ederlerdi. Bu meseleye gönül bağlamayan Âl-i Selçuk gibi değil. Hep fesat vardı" dedikten sonra bir hikâye diye Alparslan ile Ebü'l-Fazl Sigizi'nin istihbarat konusundaki diyaloglarını aktarmıştır. Ebü'l-Fazl'ın istihbarata ağırlık vermesi teklifine Sultan'ın çeşitli gerekçelerle karşı çıktığını anlatmış, akabinde "Hükümdarın fenalık isteyenlerden gam çekmeyecek ve endişe duymayacak kadar akıllı ve dirayetli olması lazımdır" (Niamülmülk, 2013: 51) diyerek Sultan'ın gerekçelerini bile tartışmaksızın bu konuda çok ciddi bir eleştiriye tâbi tutmuş, belki de şehit edilmesini bile bu konudaki tavrına bağlamak istemiştir.

Devlet sınırlarının tamamında hem görevlilerin, hem de halkın durum ve tavırlarının hükümdarın bilgisi dâhilinde olmasını son derece ehemmiyetli bir mesele olarak gören Nizamülmülk,³¹ aynı zamanda bunu, Sultan'ın bütün yönleri ile tam manasıyla yerine getirmesi gereken bir farz olarak kabul etmektedir (Nizamülmülk, 2013: 93). Konu hakkında devletin ve Sultan'ın tutumunun herkes tarafından bilinmesi gerektiğini de ifade etmektedir. Örneğin eski bir geleneğin devamı olarak "Mezalim Günleri"ne verdiği önemin altında bu gerçek yatmaktadır. Eserinin "Zamanın Hükümdarının Mezalime Oturması..." başlığında konu üzerinde ısrarla durur, hatta haftada en az iki kere gerçekleşmesi gerektiğini söyler, basit meseleler bile olsa halkın rahatça hükümdarın huduruna çıkarak tüm şikâyetlerini sunmasına müsaade edilmesini bu yönde kullanmak ister. Böylece, halkın huzura davet edildiği ve sözlerinin dinlendiği haberinin memlekette yayılmasıyla bütün zalimlerin korkacağı, ellerini kötü işlerden çekeceği, cezalandırılma korkusu ile hiç kimsenin zulme ve herhangi bir gizli işe teşebbüs edemeyeceğini vurgular (Nizamülmülk, 2013: 10). Kısaca ifade edersek; Nizamülmülk, mükemmel bir devlet yönetimi için tüm konuları işlemeyi hedeflediği eserinde hemen hemen tüm başlıklar ve içeriklerinde değişik yönleri ile istihbarat konusunu işlemiştir.

3.2. Nizamülmülk ve İstihbarat Araç, Mekân ve Görevlileri

Tarihte hemen hemen tüm devlet ve toplumlar, imkânlar ölçüsünde bütün araçları kullanarak resmî ve gayr-i resmî hatta meşru ve gayr-i meşru tüm yollarla olup biten her şeyden haberdar olabilmek adına istihbarat konusuna eğilmişlerdir. Burada temel amaç; kendi güvenlikleri ve gerekli ilerleyişlerini temin için tam, doğru ve hızlı bir haber alma isteğidir. Böylesi hayatî önemi hâiz bulunan bir konu içinde zamanla çeşitli araçlar, özel mekânlar, görev ve görevliler ihdas etmişlerdir. İncelediğimiz döneme gelinceye kadar bu konuda bir hayli mesafe kat etmişlerdir. Ancak bu araç, mekân ve görev ve görevliler çoğunlukla o devlet ve toplumların kendi özellikleri, bilgi ve kültürleri ile yakından ilgili olmuştur. Yani büyük ölçüde kendine has hususlar barındırmışlardır. Bu durum ise gayet doğaldır. Ne var ki asıl

başarı bu önemli iş için sadece kendi imkân ve icatları ile yetinmeyip ulaşabildiği ve kullanabileceği tüm araçlardan istifade etmeyi becerebilmektir. İşte Nizamülmülk'ün başarısı da tam burada devreye girmektedir. Yeni kurulmuş, gelişme ve genişleme isteği içerisinde bir cihan devleti olmayı arzu eden Selçuklu Devleti için muazzam bir imkân sunmuştur. Sadece o döneme kadar gelen Türk Devletlerindeki geleneksel yapılar ile yetinmemiş, eski Grek'ten Roma'ya, Uzak Doğu Çin ve Hint kültürlerinden Mezopotamya'ya, Arap kültüründen Sâsânî-Pers kültürüne geniş bir yelpazede konu ile ilgili bilgi-birikimlerden istifade etmiştir. Bu başlık altında eserini incelediğimizde istihbaratta kullanıma açtığı araç, mekân ve görevlilerle ilgili oldukça zengin ve çok çeşitli bir yapıyı hayata geçirdiğini görmek mümkündür. Bunların hepsini derinlemesine incelemeye kalktığımızda bir makale sınırlarına sığmayacak kadar bol malzeme bulunduğundan özetle ifade etmeye çalışacağız.

İstihbarat Araçları: İstihbarat ile ilgili yukarıda verdiğimiz tanımlardaki hedefe ulaşmak için kullanılan tüm aletler bu konunun içerisine girmektedir. Mektup-her türlü resmî evraklar (emirname, ferman, kayıt evrakları vs),³² âlem, sancak ve bayrak,³³ elbise ve türleri,³⁴ çeşitli hayvanlar,³⁵ farklı renkler,³⁶ ses ve müzik cihazları,³⁷ hepsi ayrı anlamlara gelen semboller, parola ve şifrelemeler,³⁸ çeşitli takılar ve işlemeler,³⁹ silah araç ve gereçleri⁴⁰ ile bunların farklı kullanımları o dönemler için istihbarat açısından önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nizamülmülk, istihbarat konusunda bu saydıklarımızın hepsini çeşitli şekilleri ile kullanıma koymuştur. Bunların elde edilmesinde ya da başka bir noktaya ulaştırılması gerekli haberler konusunda kullanmış veya kullanılabileceğine bazen de kullanılması gerektiğine işaret etmiştir.

İstihbaratta Kullanılan Mekânlar: Devlet ve toplumu ilgilendiren çok önemli bir husus olması hasebiyle istihbarata konu olan alan; gerek devlet ve toplumun yaşadığı sınırlar, gerekse bu sınırları çevreleyen dört bir taraftır. İncelediğimiz dönem açısından öncelikle resmî tüm devlet kurumlarının bu iş için kullanıldığı görülmektedir. Zira buralar öncelikli olarak devlet ve devlet görevlilerinin bulunduğu yerdir ki her bir devlet dairesi hem kendisinin, hem merkezin güvenliği için bu husus açısından doğal görev yeri ve görevlileridir. Merkez dediğimiz yer, Sultan'ın bulunduğu saray olup

³¹ Bu konudaki tutumunu şu cümleleri en güzel şekilde ifade etmektedir: "Uzak-yakan, ordu ve raiyyet ahvalini arayıp sormak, az ve çok olup biteni bilmek sultanın vazifesidir." bkz.: Nizamülmülk, 2013: 45.

³² Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 13, 19, 28, 30, 51, 52, 53, 60, 69, 70, 76, 77, 98, 99, 100, 107, 110, 111, 115, 124, 125, 128, 143, 152, 155, 156, 157 vd.

³³ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 84, 112, 153, 113 vd.

³⁴ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 23, 25, 53, 73, 81, 107, 112, 123, 152, 153 vd.

³⁵ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 7, 10, 33, 67, 74, 76, 80 vd.

³⁶ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 18, 22, 23, 25, 40, 48, 49, 50, 53, 74, 105, 112, 123,

³⁷ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 28, 41, 42, 48, 50, 87, 88, 89, 95, 100, 122, 151 vd.

³⁸ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 18, 22, 40, 48, 49, 50, 74, 92, 105, 106, 107, 112, 113, 119, 122, 123, 125, 126 vd.

³⁹ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 48, 49, 50, 74, 92, 105, 106, 112, 107, 125, 126, 153 vd.

⁴⁰ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: 24, 25, 32, 50, 67, 68, 73, 80, 82, 85, 86, 115, 101, 131, 133, 144, 146, 152 vd.

Sultan'ın farklı zamanlarda ikamet ettiği mekânlarda o günler için merkez kabul edilmektedir. Dolayısıyla Sultan'ın bulunduğu her yer hem haber ulaştırma, hem haberlerin dışarıya sızmaması konusunda üst düzey güvenlik tedbirlerinin alındığı bir istihbarat mekânı durumundadır. Diğer taraftan merkez adına hâkim olunan bölgelerin idarî işlerinin yürütüldüğü resmî valilik binaları ya da gayr-i resmî binalar olmasına rağmen devlet adına iş yürüten iktâ sahipleri, dihanlar vs.'nin ikâmet ettiği yerlerde konumuz açısından istihbarat işlerinin yürütüldüğü mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunların yanı sıra hızlı ve sağlıklı bir istihbarat faaliyeti gerçekleştirilebilmesi için özel mekânlarda ihdas edilmiştir. Örneğin elde edilen önemli bir bilginin süratle gerekli yere ulaştırılması için mesafeli yollarda, dinlenmiş habercilerin ve bineklerin tetikte beklediği menzilhaneler yapılmıştır.⁴¹ Bu tür mekânlar bazen zamanla işlevini genişleterek, bazen bilinçli olarak farklı bir iş için kullanılıyor gibi gösterilerek isim ve işlev değişikliğine uğramışlardır. Ribat, zaviye, han ve kervansaraylar bu türden yerlerdir. Ayrıca olup biten her şeyden haberdar olmak ve yoğun kalabalıklar arasında kamufle olmak kolay olduğu için halkın günlük yaşamındaki birçok yer de istihbarat mekânları olarak kullanılmışlardır. Çarşı, pazar, panayır, çeşitli meclisler vs. de bu türdendir.

Dikkatli incelendiğinde Nizamülmülk'ün hızlı ve etkin bir istihbaratı hayata geçirmek adına saydığımız tüm bu mekânları kullanılacak mekânlar olarak bahsettiği görülecektir. Sultan'a ait saray ve diğer mekânlar, hâkimiyet altındaki diğer bölgelerde bulunan resmî devlet binaları, resmî ya da gayr-i resmî görevlilerin ikamet ettikleri yerler, menzilhane, zaviye, ribat, han, kervansaray ve çarşı, pazar, panayır ve çeşitli meclisler⁴² Nizamülmülk'ün eserinde çeşitli fonksiyonlarıyla sıkça bahsettiği istihbarat mekânları olmuştur.

İstihbarat Görevlileri: İstihbaratın doğru, hızlı, sonuç verici ve etkin olabilmesi için ilk şart, bu işin zeki, kabiliyetli, dürüst ve güvenilir kişiler eliyle yürütülmesi olmasıdır.⁴³ Bu nedenle tüm devlet ve toplumlar, vazgeçilmez kabul ettikleri istihbarat işini bu vasıftaki kişilerle yürütmek için tedbirler almışlardır. Ya böyle kişiler yetiştirmişler ya da bu vasıfları hâiz kişileri tespit edip görevlendirme yoluna gitmişlerdir. Resmî ya da gayr-i resmî olarak istihdam edilmişlerdir. Yani devletin her kademedeki görev yapan resmî memurları ile özel olarak sadece istihbarat işi ve bu görevde iken elde edilen bilgileri gerekli yerlere hızlı, gizli ve güvenli bir şekilde ulaştıran kişiler istihbarat görevlileri olmuşlardır.

Nizamülmülk, bu konuda tüm devlet görevlilerinin öncelikli vazifelerinin, olup biten her şeyi merkeze rapor etmek olduğu söyleyerek tavrını ortaya koymuştur.⁴⁴ Ona göre tüm devlet görevlileri (ister resmî olsun ister gayr-i

resmî) her şeyden haberdar olması gereken ve bilgileri merkeze ulaştıran kimseler olmalıdır. Dolayısıyla saray teşkilatından taşra teşkilatına kadar görevli ne kadar sınıf varsa, hepsi bu görev ile doğal olarak görevlendirilmişlerdir. Diğer taraftan bu görevlilerin vazifelerini hakkıyla yerine getirip getirmediklerinden haberdar olmak için de başka görevliler tayin etmek gerekmiştir. Bu nedenle Nizamülmülk'ün hassasiyetle üzerinde durduğu konulardan birisi de bu olmuştur. Yani bir taraftan tüm devlet görevlilerinin durumlarını, diğer taraftan halkın ve dış güçlerin durumunu denetlemek ve haberdar olmak için özel istihbarat elemanları tayin edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁵ Bunların başında hemen hemen tarihin her döneminde ve tüm devletlerde ilk akla gelen sınıf olan casuslardan bahsetmiştir.⁴⁶ Tek bir kalıp altına sokmadığı bu sınıf içinde birçok farklı isim, kılık-kıyafet ve çeşitli görüntülerde casusların bulunması gerektiğini söylemiştir. Örneğin; "Her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sûfiler, dervişler, ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli ve hâdiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer bir şey vuku bulur veya zuhur ederse zamanında çaresine bakılması için, işittikleri her şeyi haber vermelidirler" Nizamülmülk, 2013: 53) diyerek tavsiyelerde bulunmuştur.

Nizamülmülk'ün istihbarat konusunda kendisine görev yüklediği şahısları özetle şu şekilde sıralayabiliriz; Her kademedeki bulunan tüm devlet memurları (vezir ve hâcib gibi en üst devlet görevlilerinden ayak hizmetleri yapan gulamlara kadar),⁴⁷ sahib-i berîd, casus, elçi, kâsîd, ulak, tatar, postacı, haberci, ases, münhî gibi işi istihbarat olan kişiler,⁴⁸ tellal ve münâdîler,⁴⁹ sıradan insanlar.⁵⁰

⁴⁵ Bu konudaki tavrını da bize şu cümleleri gayet güzel göstermektedir: "...birçok zaman olmuştur ki valiler, iktâ sahipleri ve memurlar ve emirler isyan ve muhalefete girişmeyi düşünmüşler, sultanın aleyhine komplo hazırlamışlardır. Casuslar geldikleri zaman Sultana onların bu teşebbüsleri haber vermişler, Sultan da derhal baskın yapmış, onların bu azmini boşa çıkarmıştır. Eğer başka bir Sultan onun memleketine kastetmişse, onu defetmiş, onun işini bitirmiştir. Casuslar iyi ya da kötü oldukları noktalarda reâyânın durumunu da aynı şekilde haber vermişler, Sultan'da öcünü almıştır" bkz.: Nizamülmülk, 2013: 53-54.

⁴⁶ İstihbarat işlerinde ilk akla gelen görevliler casuslardır. Casus kelimesi Arapça "cesse" kökünden ismi fail kalıbındadır ve "gözetleyen, araştıran" anlamındadır. Tanımı ise "düşmanın surlarını araştırıp bilgi sızdıran, düşman içerisinde çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunan şahıs" olarak yapılmaktadır. Gerekli açıklamalar için bkz.: Fîrûzâbâdî, 2005: I/536; Kallek, 1993: VII/163; Yiğit, 1999: 3/39. Casusların önemi hakkında dünyaca ünlü General Napolyon ise şöyle demiştir: "Bir casus yerinde ve zamanında, cephedeki binlerce askere eşittir. ...Savaşların sonuçları incelendiğinde topçunun, süvarinin, piyadenin kahramanlıkları, casusların şu göze görünmez, lânetli ordusu yanında hiç kalır." alıntı için bkz.: Kuzu, 2007: 13.

⁴⁷ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 2, 3, 5, 7, 8, 10, 12, 15, 22, 23, 24, 25, 29, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 45, 47, 50, 52, 53, 59, 61, 64, 68, 73, 74, 76, 79, 81, 83, 85, 86, 88, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 112, 113, 115, 121, 122, 123, 125, 128, 131, 132, 133, 146, 147, 153, 155, 157, 159 vd.

⁴⁸ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 3, 5, 6, 13, 15, 22, 25, 29, 41, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 56, 58, 63, 74, 75, 76, 77, 88, 93, 95, 101, 111, 122, 127, 128, 132, 143, 151 vd.

⁴⁹ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 12, 27, 30, 48, 48, 50 vd.

⁵⁰ Mezalim divanlarında halkın bizzat Sultan ile görüşmesinin asıl amacı, devlet sınırları içerisinde olup biten her şeyde halkı vasıtası

⁴¹ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: 3, 6, 10, 29, 46, 49, 101, 104, 129, 152 vd.

⁴² Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 1, 3, 4, 6, 10, 18, 26, 28, 29, 46, 49, 51, 67, 69, 71, 78, 83, 84, 85, 100, 101, 104, 116, 119, 121, 129, 152, 156 vd.

⁴³ Nizamülmülk devlette görev verilen herkes için ön şart olarak "mu'temid" (güvenilir) ve yetenekli olmayı zikretmektedir. Örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 7, 15, 16, 17, 18, 25, 45, 46, 51, 75, 88, 113, 115, 116, 119, 124, 127 vd.

⁴⁴ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 16, 17, 23, 29, 33, 45, 46, 51, 53, 63, 64, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 88, 91, 93, 113, 119, 121, 131, 132, 155, 156 vd.

3.3. Nizamülmülk ve İstihbarat Yöntemleri

İncelediğimiz döneme gelinceye kadar tüm dünya devlet ve toplumlarında istihbarat konusunda birçok yöntem geliştirilmiştir. Zira haberlerin gizli tutulması, karşı tarafın eline geçmemesi, geçse bile içeriğinin anlaşılamayacak biçimde hazırlanması diğer taraftan karşı güçlerin her türlü gizli haberlerinin elde edilmesi ve anlaşılabilir hale getirilmesi son derece önemli olmuştur. Gerekli haberlerin elde edilerek merkeze ulaştırılması hususunda da karşı güçlerin çabalarını boşa çıkartmak adına yanıltıcı haberlerin yayılması⁵¹ ya da kendi bilgilerinin diğer tarafın eline geçmemesi için “istihbarata karşı koyma” yöntemi⁵² adı altında da farklı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bütün bu yöntemler vasıtasıyla elde edilen bilgiler birbiri ile bağlantılı bir şekilde değerlendirilerek analiz yapılması durumunda arzu edilen istihbarat işlemi için tam ve mükemmel sonuçlar çıkartılabilir.⁵³ İşte buna da “İstihbarat Çarkı” denilmektedir (İyiat, 2006: 125).

Aynı zamanda bu çarkın iç ve dış istihbarat olarak iki ayrı başlık altında yürütülmesi de son derece önemlidir.⁵⁴ Zira iç ve dış tehditler farklı özelliklere sahiptir. Mesela dış tehdit, devlet sınırlarında ya da daha uzak bölgelerde olsalar da tehdit oluşturabilecek tüm güçlerin imkân ve kabiliyetleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirirken,⁵⁵ iç tehdit daha çok şu hususlarla ilgilidir ve bu konularda tedbirler almayı gerektirir: Ülkenin toprak bütünlüğünü, devletin yönetim kadrosunu ve yönetim şeklini ihtilâl yoluyla değiştirmek, toplum arasında nifak çıkartarak birbirine düşman kesimler oluşturmak, halkın devlete, kurumlarına ve devlet adamlarına olan güveni sarsmak, din, mezhep, ırk vs. hususları tahrik ve istismar ederek çeşitli çıkarlar elde etmek, haksız kazanç elde etmek, insanlar üzerinde korku, sindirme tehdit vb. leri ile etki kurmak, çeşitli nüfuz alanları oluşturarak hem ekonomik hem hukukî sahalarda kaos ortamı oluşturmak, bu amaca ulaşmak için yolsuzluk, uyuşturucu ve uyarıcı maddelerle halkı zehirlemek, kaçakçılık yapmak, toplumda infiale neden olacak derecede asayişe müessir fiil işlemek, devletin çeşitli kurumlarına memur, işçi vs. adı altında girerek gizli kalması gereken bazı bilgi ve belgeleri hasım ya da hasım olması

ile haberdar olmaktır. Bu konu için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 16, 24, 28, 29, 43, 44, 63, 85, 93, 156 vd.

⁵¹ İstihbarat ile ilgili yapılan bazı tanımlara baktığımızda bu husus kendisini açıkça göstermektedir. Örneğin; “*İstihbarat; Barışta ve harpte doğru haber almak, yanlış haber yaymak demektir. On kolordusu olan bir devlet on birincisini komşu hükümetlerin toprakları içerisinde meydana getirir.*” tanımı için bkz.: Tekin, 1998: 23. Diğer bir tanımda da; “*İstihbarat: Barışta ve harpte doğru haber almak, yanlış haber yaymak demektir.*” bkz.: Karabekir, 1999: 23.

⁵² İstihbarata Karşı Koyma konusunda geniş bilgi için bkz.: K.K.K. Yay., Mehmetçiğin İstihbarat, İstihbarata Karşı Koyma ve Koruyucu Güvenlik Kitabı, Ankara, 1985.

⁵³ İstihbarat işleminde bu hususların bulunması gerekliliği yapılan bazı tanımlardan hareketle söylenmektedir. Örnek bir tanım için bkz.: “*İstihbarat; bilgilerin toplanması, mevcut bilgilerle karşılaştırılması, bu bilgilerin analizi, değerlendirilmesi, birleştirilmesi ve yorumlanması sonunda ortaya çıkan hasiladır*” bkz.: Güven, 2006: 4.

⁵⁴ Tüm Devletlerin istihbarat teşkilatlarını iç ve dış istihbarat şeklinde iki kısımda yapılandırdıklarına dair bkz.: Riess, 1958: 1.

⁵⁵ Konu ile ilgili açıklamalar için bkz.: Acar-Urhal, 2007: 209; Karan, 2008: 14; Köseli, 2011, 11/160.

muhtemel kişi, grup ya da devletlere vermek, halkın nezdinde devleti küçük düşürecek veya ona karşı gelmelerine neden olacak şekilde davranışlar sergilemek vs.⁵⁶ İşte bütün bunlar ve zikredemediğimiz başka yollarla devletin ve yönetiminin zarar uğratılması karşısında önceden ciddi tedbirler almak gereklidir. Bunun akla gelen ilk ve en etkili yöntemi ise kuşkusuz istihbarat yöntemleridir. Dolayısıyla hem iç istihbarata, hem de dış istihbarata yönelik çeşitli yöntemleri ayrı ayrı kullanmak ve bunların analizini birlikte değerlendirmek gerekmektedir.⁵⁷

Nizamülmülk, bu konuda önceki başlık altında da ifade ettiğimiz çeşitli araç, mekân ve görevlilerle o gün için uygulanması mümkün her türlü yöntemi kullanarak iç ve dış istihbarat teşkilatlanmasını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Oluşturmaya çaba sarf ettiği devlet organizasyonunda istihbarat için mümkün olan her yöntemi uygulamaya çalışmıştır. Detayına girmeden bu yöntemleri şu şekilde özetleyebiliriz: Casusluk Faaliyetleri ve Keşif Hareketleri,⁵⁸ Açık Görevlendirmeler,⁵⁹ Gizli Görevlendirmeler,⁶⁰ Sorgulama ve Denetim Yöntemi,⁶¹ Ticaret Görüntüsü Altında ve Pazar ve Panayırlar Vasıtası ile Bilgi Toplama,⁶² Parola, Bayrak ve Alâmetler Kullanımı,⁶³ Şâyia Usulü,⁶⁴ Elçi ve Ulak ile Haber Alma ve Ulaştırma,⁶⁵ Mektup ve Diplomatik Yazışmalar ile İstihbarat⁶⁶ vs.

Sonuç

İslam inancı, fert ve toplumlar için sadece ibadet ve ahiret hayatını düzene koyan ilkeler söylememiş bunun dışında muamelât kapsamında her türlü dünya iş ve işlemleri için de düzenlemeler yapmıştır. Bunlar içerisinde en önemli başlıklardan birisi de yönetim ile ilgili olanıdır. Bu sahada da hem yönetenler, hem yönetilenler, hem de yönetim tarzı

⁵⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Yakın, 1969: 37; Kiper-Çakar, 1992: 130; Acar-Urhal, 2007: 191; Güney, 2008: 4; Köseli, 2011: 160.

⁵⁷ Devlet istihbarat teşkilatının bu şekilde hareket etmesi gerektiği yönünde şunlar söylenmektedir; “*Merkez istihbarat teşkilatının görevi merkezî plânlamanın koordinesini yapıp, elde edilen bilgileri birleştirip, devlet çapında istihbarat üretimine katkıda bulunmaktır.*” alıntı için bkz.: Güven, 2006: 11.

⁵⁸ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 3, 5, 6, 13, 15, 22, 25, 29, 41, 45-48, 50-51, 53-54, 56, 58, 63, 74-77, 88, 93, 95, 101, 111, 122, 127-128, 132, 143, 151 vd.

⁵⁹ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 16, 28, 29, 43, 44, 85, 93, 156 vd.

⁶⁰ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 16, 23, 25, 26, 53, 56, 67, 68, 69, 70, 93, 95, 101 vd.

⁶¹ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 16, 18, 19, 23, 29, 32, 33, 35, 43-45, 53, 63, 64, 67, 74, 88, 93, 113, 116, 128 vd.

⁶² Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 6, 10, 28-29, 49, 53, 101, 104, 129, 152 vd.

⁶³ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 18, 22, 40, 48, 49, 50, 74, 84, 92, 105, 106, 107, 112, 113, 119, 122, 125, 126, 153 vd.

⁶⁴ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 20, 27, 52, 89, 121, 122, 123, 124, 132, 133, 140, 157 vd.21,

⁶⁵ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 3, 6, 12, 13, 15, 21, 58, 63, 67, 68, 69, 70, 75, 76, 77, 151, 155 vd.

⁶⁶ Konu ile ilgili bazı örnekler için bkz.: Nizamülmülk, 2013: 10, 13, 19, 28, 30, 51, 52-53, 60, 69-70, 76-77, 98-99, 100, 107, 110-111, 115, 124-125, 128, 143, 152, 155-157 vd.

açısından dikkat edilmesi gereken hususlar ve takip edilmesi gereken kaideler ortaya koymuştur. Evrensel olma özelliğinden dolayı da bunları belli kalıplarda şekillendirmemiş, ancak mihenk taşlarını belirlemiş ve değişik zaman ve mekânlarda gelişme ve değişme fırsatı için kapıları aralıklı bırakmıştır. Bu nedenle ilk andan itibaren yöneten, yönetilen ve yönetim tarzı açısından çeşitli örnek uygulamalar ve kaideler gelişmeye başlamıştır. Kısaca siyaset olarak isimlendirebileceğimiz bu alanda Hz. Peygamber döneminden itibaren genel kaidelere bağlı kalmak kaydıyla her türlü imkân ve vasıtadan yararlanarak gelişmeler yaşanmıştır.

Zamanla bu gelişimi de takip edebileceğimiz özel bir tür olarak “Siyasetname” kültürü ortaya çıkmış ve bu alanda birçok örnekler görülmeye başlanmıştır. Kuşkusuz bunların hepsi gerek kendi dönemlerinde gerek sonraki dönemlerde ilgili kişiler tarafından hassasiyetle takip edilmiştir. Bunların en önemlilerden birisi Nizamülmülk’ün “Siyerü’l-Mülûk” adlı siyasetnamesi olmuştur. Onu bu kadar önemli kılan nokta; müellifinin çeşitli hususiyetleri olmuştur. Gerek şahsî yetenek, eğitim düzeyi ve göreneği, gerekse önceki tarihlerde yaşananlarla alakalı bilgi birikimi, devlet idaresindeki başarılı deneyimi, inanç konusundaki hassas yapı ve gayretleri dikkatlerin üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Eser hakkında yapılan çalışmalar ile devlet organizasyonu açısından yöneten, yönetilen ve yönetim tarzı konularında çok önemli tespitler ortaya konulmuş, ancak şu vurgu eksik kalmıştır: “Nizamülmülk ve eserinin başarılı olma noktasında en önemli husus; her şeyi sağlam, düzenli, doğru ve hızlı bir istihbarat sistemi üzerine kurmasıdır.” Hayatı ve eseri dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu durum görülecektir.

Kaynaklar

ABDURRAZZAK, Ebu Bekir b. Hammam, (1972), el-Musanef, nşr.: Habîburrahmanel-A’zamî, Beyrut.

ACAR, Ünal-URHAL, Ömer, (2007), Devlet Güvenlik İstihbarat Terörizm, Adalet Yay., Ankara.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, (2004), “Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, Sayı: 2, Eskişehir, ss. 1-21

AĞARI, Murat, (2002), İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar (Doğuğu, Gelişimi ve Temsilcileri), Kitabevi Yay., İstanbul.

ÂSİM EFENDİ, (1304), Kâmûs Tercümesi, Hasan Hilmi Matbaası, İstanbul.

AVCI, Casim, (2003), İslâm Bizans İlişkileri, Klasik Yay., İstanbul.

BARTHOLD, W., (1977), İslâm Medeniyeti Tarihi, çev.: M. F. Köprülü, Ankara.

BOSWORTH, C. E., (1997), “Nasihâtü’l-Mülûk”, Encyclopaedia of Islam (New Edition II), vol. II, s. 984.

CAHEN, C., (1990), Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet, çev.: E. N. Erendor, İstanbul 1990.

CÂHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr el-Kinânî el-Basrî, Kitâbü’t-Tâc fî Ahlakî’l-Mülûk, (1914), thk.: Ahmed Zeki Bâşâ, 1. Baskı, Kahire.

RIESS, Curt, (1958), Topyekün Casusluk, çev.: Bedia Avunduk Duman, Ankara.

ÇELEBİ, Ahmet, (1976), İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi, çev.: Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul.

ÇINAR, Bekir, (1997), Devlet Güvenliği-İstihbarat ve Terör, Sam Yay., Ankara.

ÇUBUKÇU, İ. Agâh, (1972), İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Ankara.

DEMİRCİ, Mustafa, (1996), Beytü’l-Hikme, İnsan Yay., İstanbul.

DEVELİOĞLU, Ferit, (1986), Osmanlıca-Türkçe Lügat, Ankara, 1986.

DURMUŞ, İsmail-KUTLUER, İlhan, (2000), “İbnü’l-Mukaffa”, D.İ.A., İstanbul, C. XXI, s.130-137.

EBÜ’L-FEREC, Gregory (Bar Hebraeus), (1987), Ebü’l-Ferec Tarihi, nşr.: E. A. W. Budge-Ö. R. Doğrul, Ankara.

el-BUNDARÎ, (1999), Zubdat al-Nusra ve Nuhat al-Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), çev.: Kıvameddin Burslan, 2. Baskı, T.T.K., Ankara.

el-CEYŞİYÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdûs, (1981), Kitâbü’l-Vüzerâ ve’l-Küttâb, thk.: Mustafaes-Sekkâ vd., 2. Baskı, Kâhire.

el-HÜSEYNÎ, Sadruddîn Ebü’l-Hasan Ali, (1999), Ahbârü’d-Devleti’s-Selçukiyye, 2. Baskı, çev.: Necati Lügal, Ankara.

es-SEÂLİBÎ, Ebu Mansur, (1997), Âdâbü’l-Mülûk, çev.: Said Aykut, İnsan Yay., İstanbul.

eş-ŞEYZERÎ, Ebü’n-Necib, (1994), en-Nehcü’l-Mesbûk fî Siyâseti’l-Mülûk, thk.: Dr. Muhammed A. Demec, Beyrut.

et-TURTÛŞÎ, Muhammed, (1995), Sirâcü’l-Mülûk (Siyâset Ahlakı ve İlkelerine Dair), çev.: Said Aykut, İstanbul.

FAHRÎ, Macit, (1992), İslam Felsefesi Tarihi, çev.: Kasım Turhan, İklim Yay., İstanbul.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdü’d-Din Muhammed b. Ya’kub, (2005), el-Kâmûsü’l-Muhît, Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut.

GAZZÂLÎ, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, (1995), Nasihâtü’l-Mülûk (Devlet Başkanlarına Nasihatler), çev.: Osman Şekerci, Sinan Yay., İstanbul.

GIBB, Hamilton Alexander Rosskeen, (1991), İslam Medeniyeti üzerine Araştırmalar, çev.: Atilla Özkök-Kadir Durak, Endülüs Yay., İstanbul.

GUTAS, Dimitri, (2003), Yunanca Düşünce Arapça Kültür, çev.: Lütfü Şimşek, Kitap Yay., İstanbul.

GÜNEY, Remzi, (2008), “Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi”, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

GÜVEN, Ertuğrul, (2006), “Stratejik İstihbarat”, Stratejik Analiz Dergisi Armağanı, Şubat, Ankara.

HASAN, Hasan İbrahim, (1991), Târîhü'l-İslam es-Siyâsi ve'd-Dînî ve's-Sakâfî ve'l-İctimaî, Dârü'l- Fikr, Beyrut/Kahire.

HITTI, P.K., (1989), Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, çev.: Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul.

HİÇYILMAZ, Ergun, (1996), Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri, İstanbul.

İBN EBÛ USAYBİA, (trz.), Uyûnü'l-Enba' fî Tabakâti'l-Etibba, Neşir: August Müller, Dipnotlandırılan: Fuat Sezgin, Kahire.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn, (1977), Vefâyâtü'l-A'yân ve Ebnâu Ebnâi'z-Zamân, thk.: İhsân Abbâs, Beyrut.

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdülmelik, (1955), es-Sîretü'n-Nebeviyye, Mısır.

İBN KESİR, İsmail b. Ömer, (1990), Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut.

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd, (1957), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut.

İBN TAĞRİBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin, (1992), en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhira, thk.: M. H. Şemseddin, Beyrut.

İBNÜ'L-ADÎM, (1989), Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi), çev.: Ali Sevim, T.T.K., Ankara.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec, (1359), Muntazam fî Tarihi'l-Mulûk ve'l-Ümem, Haydarabad.

İBNÜ'L-ESİR, İmâduddîn Ebü'l-Hasan, (1982), el-Kâmil fî't-Tarih, Beyrut.

İBNÜ'N-NEDİM, Ebü'l-Ferâc Muhammed b. İshak, (1377), el-Fihrist fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannifin mine'l-Kudemâ ve'l-Muhdesîn ve Esmâi Kütübihim, Kahire.

İNALCIK, Halil, (1996), “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, Reşit Rahmeti Arat için, Ankara, s. 259-271.

-(2000), Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yay., İstanbul.

İYİAT, Bora, (2006), Bir Vatani Karşılıksız Sevmek (Türk İstihbarat Tarihi), Platin Yay., Ankara.

KAFESOĞLU, İbrahim, (1953), Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul.

-(1955), “Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk’ün Eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi”, Türkiyat Mecmuası, C. XII, s. 231-256.

-(1972) Selçuklu Tarihi, 1. Baskı, M.E.B Yay., İstanbul.

-(1973), Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Melikşah, Ankara.

-(1997), “Nizamülmülk”, M.E.İ.A., Eskişehir, C. IX/329-333.

KALLEK, Cengiz, (1993), “Casus”, D.İ.A., İstanbul, C. VII/163-166.

KARABEKİR, Kazım, (1999), İstihbarat (Gizli Harp), Kamer Yay., İstanbul.

KARAN, Kaya, (2008), Türk İstihbarat Tarihi, Truva Yay., İstanbul.

KARLIĞA, Bekir, (2004), İslam Düşüncesi’nin Batı Düşüncesi’ne Etkileri, Litera Yay., İstanbul.

KAYA, Mahmut, (1981), “Aristoteles’in Ahlâk ve Siyaset Felsefesinin İslam Dünyasına Yansımaları”, Felsefe Arkivi, Sayı: 22-23, İstanbul.

KİPER, Özdemir-ÇAKAR, Nihat, (1992), Devlet Güvenliği ve Haber Alma, Polis Akademisi Başkanlığı Yay., Ankara.

K.K.K. Yayınları, (1985), Mehmetçiğin İstihbarat, İstihbarata Karşı Koyma ve Koruyucu Güvenlik Kitabı, Ankara.

KÖSE, Hızır Murat, (2009), “Siyaset”, D.İ.A., İstanbul, C. XXXII, s. 294.

KÖSELİ, Mutlu, (2011), Terörle Mücadelede İstihbaratın Rolü, Polis Bilimleri Dergisi, cilt 11/61, Ankara,

KÖYMEN, Mehmet Altay, (1977), “Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü”, Milli Kültür, Sayı: Mayıs-1/5, Ankara.

-(2013), “Siyaset-Nâme” Nizamülmülk, T.T.K. Yay., Ankara.

KUZU, Ali, (2007), MİT Mossad CIA Gladio, Bilge Karınca Yay., İstanbul.

LEVENT, Ağah Sırrı, (1962), “Siyasetnâmeler”, T.D.A.Yıllığı, Belleten, Ankara, s. 168-171.

LEWIS, Bernard, (1997), “İsmâîlîler”, M.E.B.İ.A., Eskişehir, C. V/2/1123.

-(2000), Tarihte Araplar, çev.: Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., İstanbul.

MAKRİZÎ, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, (1997), el-Mevâ’iz ve'l-İ’tibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr, thk.: Halil Mansur, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ali, (1998), Nasihâtü'l-Mülûk, İskenderiye.

MAZAHARİ, Ali, (1964), “Müslüman Orta Çağ’da Eğitim ve Öğretim”, çev.: Bahriye Üçok, A.Ü. İ. F. Dergisi Sayı: XII.

MENEKŞE, Ömer, (2005), “İslâm Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Maverdî ve Nizamülmülk Örneği”, Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi Sayı: 5/3, Samsun, ss.193-211.

NASR, Seyyid Hüseyin, (1991), İslam’da Bilim ve Medeniyet, çev.: Nabi Avcı vd., İstanbul.

NİZAMÜLMÜLK, (2013), Siyâset-Nâme, Haz. Mehmet Altay Köymen, T.T.K., Ankara.

-(1998), Siyasetnâme, çev.: Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yay., İstanbul.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, (2007), “Nizamülmülk”, D.İ.A., İstanbul, C. XXXIII/194-196.

PAKALIN, Mehmet Zeki, (1983), Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

RAVENDÎ, (1957), Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr, çev.: A. Ateş, Ankara.

ROSENTHAL, Erwin I.J., (1996), Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi, çev.: Ali Çaksu, İz Yay., İstanbul.

SERGEY, Grigoreviç Agacanov, (2006), Selçuklular, çev.: Ekber N. Necef/Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Yay., İstanbul.

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, (2003), Bilimin Yitik Şehri Cündişâpur, Araştırma Yay., Ankara.

SUBKÎ, Tâcüddîn, Abdulvehhâb b. Ali, (1964), Tabakâtü's-Şâfiyye, Kahire.

SUYÛTÎ, Celâluddîn, (1952), Târihü'l-Hulefa, Mısır.

ŞAHİN, Mustafa, (2013), “Büyük Selçuklu Devleti Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)”, History Studies, Volume 5, Issue 6, Online, s. 225-245.

ŞEŞEN, Ramazan, (1983), Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

ŞİMŞİR, Mehmet, (2005), “Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Dîvan Teşkilâtı”, İSTEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi), Yıl: 3, Sayı:6, Konya, ss. 265-280.

-(2011), İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme Yöntemleri, Hüner Yay., Konya.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, (trç.), Târihü'l-Rûsul ve'l-Mülûk, Beyrut.

TEKİN, Emrullah, (1998), Gizli Harp İstihbarat, Kamer Yay., İstanbul.

TURAN, Osman, (1969), Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Turan Neşriyat, İstanbul.

-(1989), Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul.

TZUU, Sun, (1986), “Harp Sanatı”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, Sayı: 14, s. 73 vd.

UĞUR, Ahmet, (trç.), Osmanlı Siyâset-Nâmeleri, Kültür ve Sanat Yay., Kayseri.

-(1990), İslâm Kurumları ve Medeniyet Tarihi Ders Notları, A.Ü.İ.F. Yay., Erzurum.

URFALI MATEOS, (2000), Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev.: Hrant D. Andriasyan, notlar: Eduard Dulaurer / Halil Yınanç, T.T.K., Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1935), Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, Ülken Yay., İstanbul.

YAKIN, Aziz, (1969), İstihbarat Casusluk ve Casuslukla Mücadele, Dışişleri Akademisi Yay., Ankara.

YİĞİT, Yaşar, (1999), “İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası”, Diyanet İlmi Dergi, Ankara, C. XXXV, Sayı 3, ss. 39-50.

ZEHEBÎ, Şemsuddîn, (1985), Düvelü'l-İslâm, Beyrut.